

УДК 356.15:323.13:351.862.2](477)
DOI <https://doi.org/10.15407/mue2023.22.051>

СУШКО ВАЛЕНТИНА

кандидатка історичних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, членкиня Співки етнологів та фольклористів м. Харкова (Харків, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0480-1473>

SUSHKO VALENTYNA

a Ph.D. in History, an associate professor, a senior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, a member of Kharkiv Union of Ethnologists and Folklorysts (Kharkiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0480-1473>

Бібліографічний опис:

Сушко, В. (2023) Сучасне волонтерство як традиційна практика української народної культури. *Матеріали до української етнології*, 22 (25), 51–56.

Sushko, V. (2023) Modern Volunteering as a Traditional Practice of Ukrainian Folk Culture. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 22 (25), 51–56.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

СУЧАСНЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ТРАДИЦІЙНА ПРАКТИКА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація / Abstract

Реалії сучасності відкоригували терміни, і нині «волонтери» – це беззбройні добровольці, що безкоштовно виконують гуманітарні місії.

Взаємодопомога в традиційному суспільстві була умовою виживання громади. Відчуття справедливості вимагало віддяку за корисну справу. Християнство запровадило добродійство абсолютно без відшкодування. Українська молодь у XVII–XIX ст. об'єднувалася в молодіжні церковні братства, завданням яких було наведення чистоти в храмі після Служби, зміна риз на образах на свята та підготовка внутрішнього простору храму до свят, наведення ладу на кладовищах. Іншим проявом народної ініціативи було формування та підтримка народного війська. І ці уявлення були настільки важливими, що навіть радянські часи не змогли викоринити їх.

Події на Майдані в Києві 2013 року дали поштовх потужному руху добровільної і ґрунтованої на засадах братерської підтримки допомоги, за яку не годиться пропонувати якимсь фінансове відшкодування. Від початку повномасштабного вторгнення українці, що з певних причин не могли долучитися до війська, активно, без жодних формальностей, почали допомагати одне одному в різних потребах: харчами й ліками старшим людям і постраждалим від російської агресії; у догляді за тваринами; у розборі завалів та багато ще в чому. Деякі потреби була змога задовольнити в стислий термін; інші стали постійними, і для їхнього забезпечення були створені волонтерські об'єднання.

Нині волонтерський рух набув масового поширення: професійна допомога на безоплатній основі як війську, так і цивільним, яку надають фахові спеціалісти та особи, у яких хобі переросло у фах; люди, які виділяють на таку допомогу весь свій час або тільки відтинок часу та за певних умов. Важливою частиною волонтерства є донати. Саме готовність та здатність самоорганізуватися, поставити цілі й завдання та вдало їх вирішити і є характерною особливістю сучасної української політичної нації.

Спілкування з окремими особами й волонтерськими об'єднаннями зі Львова, Запоріжжя, Луцька та Харкова доводить, що всі українці з початку повномасштабного вторгнення відчували нагальну потребу допомагати одне одному та рідному війську в обороні нашої держави.

Ключові слова: українська народна культура, українська політична нація, взаємодопомога, волонтерство.

Modern realities have adjusted the terms and now *volunteers* are unarmed free-will persons performing humanitarian missions free of charge.

Mutual assistance in traditional society was a condition for community survival. A sense of justice has demanded gratitude for a useful deed. Christianity has introduced charity absolutely without compensation. Ukrainian youth in the 17th–19th centuries has been united in youth church fraternities, the tasks of which were to clean the church after the service, change the robes on the images for the holidays and prepare the inner space of the church for the holidays, and put order in the cemeteries. The formation and support of the people's army is another manifestation of the people's initiative. And these ideas were so important that even Soviet times could not eradicate them.

The events on the Maidan in Kyiv in 2013 have given impetus to a powerful movement of voluntary and principled fraternal support, for which it is inappropriate to offer any financial compensation. From the beginning of the full-scale invasion, Ukrainians who for some reason could not join the army, actively, without any formalities, have started to help each other in various needs: with food and medicine for the elderly and victims of Russian aggression, in the care of animals, in the analysis of rubble and much more. Over time, some of these needs were closed, and some grew into volunteer associations.

Today, volunteering as a movement of assistance is extremely broad: professional assistance on a free basis to both the military and civilians, provided by professional specialists and persons whose hobby has turned into a profession; people who allocate all their time for such help, or only a limited time and under certain conditions. Donating is an important part of volunteering. The willingness and ability to self-organize, set goals and tasks and solve them successfully is a characteristic feature of the modern Ukrainian political nation.

Communication with separate individuals and volunteer associations from Lviv, Zaporizhzhia, Lutsk and Kharkiv proves that all Ukrainians, from the beginning of the full-scale invasion, have felt an urgent need to help each other and their native army in the defense of our state.

Keywords: Ukrainian folk culture, Ukrainian political nation, mutual aid, volunteering.

Українське традиційне суспільство впродовж віків випрацювало форми та механізми свого існування. Так, жителі українських міст і містечок складали громаду [6, с. 344–350], життя якої керувалося писаними й неписаними принципами, оберігалось звичаями та законами, відомими всім членам громади змалечку й досить детально проаналізованими науковцями XIX – початку XX ст. Украй важливими для функціонування та відтворення громади були етнопсихологічні механізми збереження позитивного психологічного мікроклімату. Тому дитину змалечку виховували в повазі до старших, шануванні рівних та піклуванні про менших. Зачинатель української прози Г. Квітка-Основ'яненко неодноразово наголошував на м'якості й делікатності відносин в українській родині, українському роді та суспільстві загалом. Про точність цих описів не раз зауважував академік М. Сумцов.

Проте не лише етикетні традиції зберігали добрий мікроклімат у громаді, а й соціальні інституції: братства і сестрин-

ства, кумівство та різні форми взаємодопомоги. Хоча слово «добродій» з'явилося лише в середовищі української інтелігенції в XIX ст., проте й набагато раніше українське суспільство трималося саме на добродійності та благодійності. Утримання сиріт, спорядження козаків, упорядкування й облаштування церков, забезпечення старих і немічних, допомога родичам та сусідам у важких роботах (наприклад, зведення хати) – для цього українське суспільство випрацювало як християнські духовні підстави, так і практичні методики.

Навіть репресивні заходи російської імперії та каральна машина радянщини, яка була спрямована на повне викорінення української ідентичності під виглядом «формування нової соціалістичної народності», не змогли знищити засадничої характеристики українців: самоорганізація, гуртування та активні дії на благо всієї спільноти.

Взаємодопомога в традиційному суспільстві була умовою виживання громади (відомі висловлювання про те, що «сусіди

важливіші за рідню, бо ближчі»). За товарного господарства відчуття справедливості вимагало за певну корисну справу віддяки чимось «відповідним» (наділити медом, яблуками чи ще чимось більше приємним, ніж корисним), якоїсь дії, яка далеко не завжди мала матеріальний зиск, але сприймалася психологічно приємною, доброю. Так, формою вдячності за добрі побажання могло бути тільки обдарування.

Товарна форма господарства робила формою відшкодування та відплати тільки товарну, а війни та матеріальні скрути повертали до неї впродовж історії знову і знову. Так, відплатою «бабі пуповій» слугували полотна або хустки; відшкодування куховаркам на весіллі чи громадському обіді могли слугувати хустки; гості отримували на весіллі шишку (варіант на Південно-Східній Слобожанщині – різку) чи шматок короваю; на похороні учасники отримують хусточки, якими тримали різні атрибути ритуалу. Упродовж 1950–1990-х років в українському селі головним еквівалентом зробленої праці працівнику була не грошова оплата, а «магарич і курка», «могорич», «бутылка», «півлітра», «коньяк «три гички»» – певна кількість пляшок казенної горілки чи самогону.

Слід визнати напрочуд тонке почуття такту та справедливості українців, яке дозволяло їм чітко розрізнати, де й що личить віддячувати символічними знаками вдячності, еквівалентами оплати, а що потребувало лише відчуття радості виконаної спільної праці, як, наприклад, зведення хати. Насправді такі громадські роботи були в культурі українців, і те роздратування, що його відчували учасники «суботників», виникало не через невідомість такої форми праці, а через відчуття вкраденого часу, відібраного від зустрічі з родиною, ламання усталеної народної традиції (яке переживали люди, зібрані на «воскреснік» у Великдень). При цьому часто старші люди цілком з підтримкою сприймали прибирання молоддю парків восени або догляд школярів за деревами чи квітами навесні.

На нашу думку, саме християнство запровадило абсолютно нову форму відносин: робити добру справу повністю без відшкодування. Підставою для цього є вже саме Євангеліє: «Стережіться виставляти

свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі. Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе, як то роблять оті лицеміри по синагогах та вулицях, щоб хвалили їх люди. По правді кажу вам: вони мають уже нагороду свою! А як ти чиниш милостиню, – хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правицю твоя, щоб таємна була твоя милостиня, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно» (*Матвія* 6: 1–4).

Оскільки польові етнографічні дослідження були розпочаті тоді, коли християнство налічувало в Україні вже майже тисячоліття, то мусимо визнати, що християнська ідеологія впливала на народне життя та світогляд: від громадських робіт, що не передбачали жодних оплати чи зиску, крім психологічної радості зробити «по справедливості», «по-доброму», «похристиянськи», до виховання хрещеників та допомоги кумам в разі втрати годувальника як неодмінний обов'язок (достатньо пригадати оповідання М. Коцюбинського «Харитя», спогади про дитинство В. Скуратівського). Таких справ у житті українців було чимало.

Звернення до спадщини класика української історії Слобожанщини Д. Багалія [1, с. 162–202] переконливо доводить велике розмаїття того, що нині ми б назвали «волонтерством», і все воно було пов'язане із церковним життям. Так, церква була не тільки місцем відправлення культу, але й місцем навчання – навіть священнослужитель називався й «законоучителем». До початку ХІХ ст. церковна школа була справою всієї громади: її місце, облаштування та утримання, плата священникові чи дякові – усе це було отією суспільною справою, яку вирішувала громада без зайвої формалізації та очікування розпорядження від церковноначалія. Саме тому ці школи так складно взяти на облік сучасному дослідникові [3, с. 31]. Однак традиція народної школи дійшла до ХІХ ст. Достатньо пригадати дитячі роки Кобзаря.

Сучасні дослідники молодіжної субкультури традиційного українського суспільства здебільшого зосереджуються на молодіжних розвагах або принаймні на вечорницях як спільних заняттях дівчат. Проте молодь об'єднувалася не лише для цього: до початку ХІХ ст., поки православним духівництвом не були знищені народні

релігійні традиції, молодь об'єднувалася в молодіжні церковні братства, завданням яких були наведення чистоти в храмі після Служби, зміна риз на образах на свята та підготовка внутрішнього простору храму до свят, наведення ладу на кладовищах [1, с. 184–185]. Тобто те, що вимагало певних матеріальних внесків (наприклад, гонт на перекриття даху), робили дорослі, повноправні члени громади, а там, де «внеском» слугував час, який не завжди могли приділити дорослі, це робила молодь, котра могла допомагати і старшим та немічним у шпиталях [1, с. 186]. Зрозуміло, що і вдови чи одинокі люди могли працювати в церкві чи шпиталі, бо така робота вимагала насамперед схильності до неї, поклику, як і сьогодні.

Таке активне громадське життя, на думку Д. Багалія, було затребуваним на Правобережній Україні, бо «там робили дуже поважне діло – боронили православну віру» [1, с. 184]. На Лівобережній Україні підтримка народної освіти, допомога вбогим і бідним викликала заперечення офіційної церкви та держави. Адже висока громадянська самосвідомість українців, їхня здатність об'єднуватись та провадити власні дії була загрозливою для московської держави. Тому офіційна церква боролася з такими народними проявами, а держава взагалі зводила їх нанівець.

Адже іншим проявом народної ініціативи було формування та підтримка народного війська, що спочатку використовувала [1, с. 91–93], а згодом знищила російська імперія. Проте самоорганізація громади має бути визнана засадничим чинником нашої народної культури, бо й реформи 1870-х років російської імперії, і події початку ХХ ст. ставили громади перед викликом такої самоорганізації. Радянські часи, попри номіноване «народоправство», були часом, коли ані релігійне, ані справді народне життя не мало можливості природного втілення. Однак люди, які пережили Другу світову війну, свідчили про таку загальну психологічну підтримку одне одного не тільки на фронті, але й в евакуації та тилу. Ці явища нерідко використовувалися пропагандистами, і саме тому певні радянські шаблони й сприймалися суспільством.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну мобілізувало українське суспільство та викликало надзвичайну взаємодопомогу й волонтерство, яке розпоча-

лося значно раніше: навесні – влітку 2014 року, з початком збройної агресії рф. Певний час українське військо трималося на волонтерському русі. Тому осмислення цього явища та усвідомлення його як закоріненої української традиції є актуальним науковим завданням.

Слід визнати, що сучасні реалії увиразнили самі терміни добродійності. Так, за визначенням «Словника іншомовних слів» (Київ, 1975), «ВОЛОНТЕР (фр. *volontair*, від лат. *volontarius* – доброволець) – особа, що добровільно вступила на військову службу; доброволець» [4, с. 131]. В умовах російсько-української війни українське суспільство звикло називати «волонтерами» не комбатантів, а тих, хто допомагає війську та й не тільки війську, на добровільних засадах і безкоштовно. «Добровольцями» ж називали учасників добровольчих батальйонів, які вирушали на схід у 2014 році, хоча чисельність цих формувань далеко не завжди відповідала формальним вимогам до штатного батальйонного складу. Однак уживання та вже й закріплення таких термінів усталило поняття: «волонтери» – беззбройні добровольці з часто суто гуманітарними місіями; «добровольці» – військові, які добровільно стали на захист Батьківщини.

Утім, лише 2013 рік, на нашу думку, став часом, коли справді народні способи реакції на виклики сучасності знайшли своє втілення. Саме події на Майдані в Києві дали поштовх потужному руху добровільної й побудованої на засадах братерської підтримки, за яку соромно пропонувати якесь фінансове відшкодування. Безумовно, цьому передували менш масові рухи, наприклад, захисту тварин, які стали ніби способом підготовки, відродження народних реакцій.

Шок від ранку 24 лютого 2022 року пережили всі українці, навіть жителі далеких від районів бойових дій областей України. І реакція значної частини була саме такою: «бажання й необхідність щось робити». Про самоорганізацію розповідали львів'яни. Легше було тим, хто брав участь у волонтерському русі з 2013–2014 років, бо там уже були налагоджені форми роботи та сформовано коло учасників. Центрами волонтерської допомоги ставали церковні громади й українські громадські організації, як, скажімо, «Просвіта». Так, у м. Харкові центром збору різних видів

допомоги став намет «За Перемогу!» на Майдані Свободи, де як збирали й формували добровольців до оборони міста, так і збирали речі та різноманітні засоби життєзабезпечення для захисників, а також плели маскувальні сітки (цим займалися з 2014 року, проте в лютому 2022 року коло учасників значно розширилося).

У лютому – березні 2022 року в Харкові спрямування взаємодопомоги стало різноманітним: підвіз та роздача продуктів у районах міста (адже транспорт перестав працювати, а погодні умови різко погіршилися); допомога з харчуванням для домашніх улюбленців; допомога з отриманням ліків (лікарі навіть безкоштовно роздавали ліки пацієнтам); допомога з приготуванням їжі та санітарними послугами жителям розбомблених будинків тощо.

За кілька днів до цього додався дуже цікавий і унікальний досвід: за допомогою соціальних мереж учителі, викладачі, вихователі та працівники позашкільної освіти Харкова об'єдналися в групу «Харків метро» з метою проведення занять для дітей, які перебували на станціях харківського метрополітену, що від 24 лютого 2022 року по травень того ж року використовувалася як цілодобове укриття. Зацікавленим пропонувалася гугл-форма, де відразу позначалися станції поблизу перебування потенційного волонтера. Більшість волонтерів працювало на одній-двох станціях. Проте були такі, як харківський художник Олександр, що на власному велосипеді об'їздив по кілька станцій, організовуючи для дітей незабутні творчі майстер-класи. Дуже швидко завдяки «педрадам» були випрацьовані планування й графік роботи, що було важливо, адже на таких же волонтерських засадах у харківському метро давали концерти музиканти філармонії та актори харківських театрів. Хоча від травня 2022 року метро запрацювало у звичайному режимі, а мешканці станцій були розселені, ідея «школа в метро» була продовжена місцевою владою у 2023/2024 навчальному році. А волонтерські добрі справи продовжує робити громадська організація «Український професійний розвиток».

Уже в березні 2022 року спектр спрямування добротності в Харкові розширився за рахунок допомоги в розбиранні завалів та укритті пам'ятників. Способом оповіщення про потреби були соціальні

мережі. Згодом у таких групах сформувалося й більш-менш постійне коло учасників, а також виникли навіть назви, наприклад «Добробат», Благодійний фонд «Відбудуємо Харків разом» та ін.

Окремими спеціалізованими напрямами стали такі, як виготовлення маскувальних сіток (де є кілька груп), допомога шпиталю та виготовлення адаптованої білизни. З найдавніших груп допомоги армії є «Help Army». Крім того, окремі активісти (часто з родичів воїнів) регулярно проводять збір грошей або речей на потреби воїнів, до чого долучаються всі охочі за допомогою соціальних мереж. Є і зворотний рух, коли підрозділи, наприклад добре відомий спецпідрозділ «KRAKEN» чи 227 батальйон ТрО, дають знати про свої потреби.

Слід зазначити, що й окремі особи (і далеко не завжди такі відомі, як С. Жадан) збирають та доставляють допомогу для літніх людей чи тварин, допомагають у вивезенні мешканців прифронтових населених пунктів тощо, тобто в різний спосіб допомагають ближнім.

Після вересня 2022 року, коли була зволена значна частина Харківщини, зростає потреба забезпечити й духовні потреби жителів великого культурного міста. Для проведення різноманітних гуманітарних місій був створений «Центр професійного розвитку Харкова», де на безоплатній основі містяни можуть покращити свої знання з української, англійської та польської мов, отримати потрібні знання з медицини, отримати психологічну допомогу, взяти участь у різноманітних майстер-класах тощо.

Нині діапазон участі волонтерів надзвичайно широкий: професійна допомога (лікарів і взагалі медиків, психологів, вчителів, фахівців у певній галузі, наприклад будівельників) на безоплатній основі як війську, так і цивільним, яку надають фахові спеціалісти та особи, у яких хобі переросло у фах; люди, які виділяють на таку допомогу весь свій час (і це стає ближчим до служіння монахів певних орденів) або тільки обмежений час та за певних умов. Сучасні уявлення цілком включають у поняття «волонтерства» заміну дій фінансами, і це створює цілі ланцюжки допомоги. Проте саме це явище – готовність та здатність самоорганізуватися, поставити цілі та завдання і вдало їх вирішити – і є характерною особливістю

сучасної української нації, що стає навіть приводом для самоіронії [7].

Отже, традиція благочинної взаємодопомоги є засадничою характеристикою української народної культури, яка є засобом виживання української нації та потужним способом покращення психологічного стану того, кому допомагають, і того, хто допомагає. Очевидно, жодне традиційне й сучасне суспільство, попри ідею про егоїстичність сучасної культури, не може вижити без такої взаємодопомоги. В умовах війни саме піклування про інших та можливість робити свій внесок у загальну справу є вагомим важелем психологічної самопомоги, про

що свідчить робота багатьох жінок-волонтерок у Харкові, Львові та Луцьку взимку – навесні 2022 року: посильна допомога старшим та постраждалим людям і дітям, тваринам; рідному війську регулювали власний психоемоційний стан, надавали сенсу та впорядковували життя, «в якому ми не могли планувати навіть на годину».

Форми взаємодопомоги існують у всіх народних культурах. Тому їх легко сприйняли українці іноетнічного походження. Тож, взаємодопомога – волонтерство є характерним чинником прискорення процесу завершення формування української політичної нації.

Джерела та література

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / [передмова, коментар В. В. Кравченка ; художник, упорядник ілюстрацій В. О. Ріяка]. Харків : Основа, 1991. 256 с.
2. Матеріали для изучения обычного права в Харьковской губ. Гл. I. О праве наследования у крестьян Харьковского уезда. *Харьковский сборник: литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1893 год. Вып. 7-й / издание Харьковского губернского статистического комитета [под ред. члена-секретаря комитета В. В. Иванова]. Харьков : Типография губернского правления, 1893. С. 395–412.*
3. Пурдя І. М. Втрачені храми Балаклійщини. Харків : ФОП Бровін О. В., 2016. 192 с.
4. Словник іншомовних слів / за редакцією члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук Української РСР, 1975. 776 с.
5. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка / підготовка тексту й мовна редакція Леоніда Ушкалова ; слово до читача, примітки та післямова Володимира Фрадкіна. Харків : Акта, 2002. 282 с.
6. Українці. Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Кн. 1. Опішне : Українське народознавство, 1999. 528 с., іл.
7. ВОЛОНТЕРИ. Серія 1. ДРОН ДО ЗАВТРА (Ігор Ласточкін x Кирило Ганін) + eng subs. *Волонтери про волонтерів*. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=zMZWWbV0mSg>.

References

1. BAHALII, Dmytro. *History of Sloboda Ukraine*. Prefaced, annotated by Volodymyr KRAVCHENKO; artist, illustrations compiled by Viacheslav RIIAKA. Kharkiv: Osnova, 1991, 256 pp. [in Ukrainian].
2. IVANOV, Vasily. Materials for Studying Customary Law in the Kharkov Province. Chapter 1. On the Right of Inheritance among the Peasants of the Kharkov County. In: Vasily IVANOV, ed. *Kharkov Collection: Literary and Scientific Supplement to the Kharkov Calendar for 1893*. Iss. 7 / Edition of Kharkov Provincial Statistic Committee, 1893, pp. 395–412 [in Russian].
3. PURDIA, I. *Lost Temples of Balakliishchyna*. Kharkiv: FPE Brovin O. V., 2016, 192 pp. [in Ukrainian].
4. MELNYCHUK, Oleksandr, ed. *Dictionary of Foreign Words*. Kyiv: Main Editorial Office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 1975, 776 pp. [in Ukrainian].
5. SUMTSOV, Mykola. *Slobozhane. Historical and Ethnographic Study*. The text is prepared and edited by Leonid USHKALOV; prefaced, annotated and postfaced by Volodymyr FRADKIN. Kharkiv: Akta, 2002, 282 pp. [in Ukrainian].
6. PONOMARIOV, Anatolii, ed. *Ukrainians: A Historical and Ethnographic Monograph in Two Books*. Book 1. Opishne: Ukrainian Ethnology, 1999, 528 pp., ills. [in Ukrainian].
7. VOLUNTEERS. Series 1. DRONE FOR TOMORROW (Ihor Lastochkin x Kyrylo Hanin) + eng subs. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=zMZWWbV0mSg> [in Ukrainian].

Надійшло / Received 10.12.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023